

LILI NOVY
JUBILEJNA SKICA

Josip Vidmar

Posebna življenjska usoda te slovenske pesnice daje njenemu literarnemu delu poseben značaj. Ne mislim tega v običajnem pomenu zapisanih besed, ki je jasen sam po sebi. Ne; tu gre za primer pesnice, ki je svoje zgodnje stihe pisala v nemščini, dokler se ni po prvi svetovni vojni lotila prevajanja slovenskih pesnikov v nemščino in dokler si ni naposled nekako v tridesetih letih, že kot zrela ženska izbrala za svoj pesniški izraz slovenskega jezika. Zaradi tega je njeno slovensko literarno delo tako rekoč svojevrsten torso, pesniška izpoved brez življenjskega jutra, brez deklinstva, brez mladosti; pričevanje ženske v njeni zrelosti, ženske sredi življenja, ki se ji polagoma nagiba v starost. In kdor bo hotel pregledati vso njeno pot v poeziji, bo moral seči tudi po njenih starejših nemških stihih.

Navzlic temu je njena dosedanja pesniška žetev za nas in za našo literaturo zanimiva in vredna resne pozornosti. To je resnična izpoved, in sicer izpoved nadpovprečne ženske in prav takega človeka. Žensko z njenim zrelim življenjem imamo v teh pesmih pred seboj, žensko ki ljubi s polnim ženskim čustvom, ženo, mater, hčer, ki preživlja svoje drame, trde udarce usode in bežne trenutke sreče, sanj, hrepenenja. Žensko, ki trezno in hrabro opazuje in priznava, kako se ji bliža starost, in žensko, ki preko vseh čustev in nesreč in preko neustavljivega teka stvari išče življenju in vsemu, kar človeka doletava, smisel ali ki se v pisanem preživljanju in doživljanju trajno bori za višje človeško dostojanstvo v sebi.

1

Ker gre za poezijo ženske, je razumljivo, da jo polni in obvladuje predvsem poglobljena moč ženskega življenja, ki je ljubezen, eros. In razumljivo je, da se ta ženski in zreli eros v marsičem razlikuje od moškega. Predvsem je prirodnejši. Veliko manj je sanjav in duhovno povzdignjen, veliko bolj neposreden, konkreten in zemeljski. Kljub temu to ni ne vsakdanje, a tem manj je to grobo čustvo. Neka pristna in silovita zlahtnost je v njem, saj ni omejeno samo na telesnost, marveč vsebuje in zajema povsem celega človeka od prvobitnih nagonskih sil njegove prirode do najvišjih vzgibov duha. Narava tega erotičnega čustva je vsa prisotna povsod, kjer se srečamo z njim v pesmih Lili Novy: povsod ima neke

posebne, široke razsežnosti. Čutimo jih v križanju takih nasprotij, na kakršne naletimo v besedah, s katerimi ogovarja boga Erosa:

Grozni in nežni ti, kruti in skriti, ...
težko duhteči, si ude maziliš,
vendar po vonju spominjaš na smrt.

Iste razsežnosti, in to ne več v meditaciji, temveč neposredno v izbruhu strasti, vidim v stihih:

Crna noč, rdeč poljub,
stok, prasile govornica —
blisk, ki ni več bliskavica,
grom, prorokujoč obup.

In še v obeh sonetih, ki nosita naslov »Ljubezni vonj« in iz katerih so iztrgani tile verzi:

Ljubezni vonj je dragocen
kot vonj pomladnih trav v razcvetu.
Ah, enkrat lé v življenja letu
spoznaš skrivnosti vseh semen ...
Takrat si vse, kar čutiš, ti ...
kot žila biješ vsepovsod ...
In preko časov in daljav
si večni vonj cvetočih trav.

Tako bujno in elementarno vseobsežno je to čustvo v pesmih Lili Novy. Ne, ni ne majhno ne banalno; to ni ozko omejena telesna pijanost, to je pretres in razmik meja osebnosti, ki ga moški doživlja v drugačnih zvezah, ki pa je za žensko, prav gotovo pa za žensko, ki se izpoveduje tu, možen posebno v zvezi z demonom ljubezni.

Skoraj naravno se mi zdi, in to zaradi narave moškega sveta, da je to burno in redko čustvo v življenju moralo doživljati drame in tragedije. Eno tako dramo vsebuje ciklus: »Zrcalo«, »Mrlič«, »V temo«. Tudi tu nam ni do podrobnosti, marveč nam gre spet samo za razsežnosti, za format teh žaloiger. Tako beremo v prvi izmed teh pesmi značilne stihe:

Z glavo ob tvoji rami sem ležala,
a duše nisem ti nikdár poznala,
v naročju varno spala ti nikdár.

Nato tragične besede druge, ki jih govori »mrlič«:

Zame in zate rešitve ni!
Čutiš, kako sem težak, težak?
V srcu, mrlič, ležim ti vznak.
Le me prenašaj vsepovsod!
Naj ti težim še zadnjo pot!

In naposled glas istega moškega — iz groba:

Moj sen je vse, kar še imam.
A ti prediraš trdno plast
zemljé,
da vame krivda, gnev, propast
kričé.
Joj, kaj me sodiš!
Pozabi, ki pod soncem živa hodiš,
na moje lice in ime.

Ali niso v teh besedah do kraja občutne usodne vezi med dvema bitjema, ki ju je zvezala ljubezen takih razsežnosti in take silovitosti, kakor se nam je razodela v ljubavnih pesmih te pesnice? Ne, to ni ne bežno ne površno čustvo, to je čustvo, ki je resnično usodno za človeka, in to na neki način za vselej. Vsaj neizbrisno je v tem človeškem življenju.

Poleg te lahko iz znanih nam pesmi ugibamo še o drugi drami, objektivno morda manj strašni, ali vsaj pretresljivi na drugačen način. Njeno jedro je podano v pesmi »Morda« in »Nikoli«. Neznane nam okolnosti te ljubezni so očitno povsem različne od okoliščin prve drame. Tu gre kratko malo za nesrečno ljubezen, za prezrto ljubezen morda, ali morda za zavrženo ljubezen. Stihi nam pravijo tole:

Morda te bom pa pozabila,
ne molim zate več vsak dan,
bolesti že pojema sila,
ko me srečavaš in preziraš
in bogve kam oči upiraš,
ves tuj in mrzel in vzravnán.

Resnično drugačna drama. In čustvo? V tem ni razlike. Ista moč, iste razsežnosti, ista usodnost v pravem pomenu besede in neizbrisnost. V izpovedi o njem naletimo v pesmi »Nikoli« na stihe redkega, zlasti za žensko redkega priznanja, redke odkritosti, ki nikakor ni sama po sebi umevna, marveč ima svojo — ne rečem — upravičenost, temveč neogibnost spet samo v moči in veličini čustva:

Nikoli ne grem mimo tebe,
ne da bi srce mi trpelo...
Da skoraj mi madež krvi
obleko na prsih temni...
Pijano pod mano nogé
se sredi koraka šibé.

V isti pesmi srečamo tudi za žensko tako značilno, dejal bi, duhovno komponento te ljubezni, ki je ni mogoče prezreti in preiti:

Ko misli beseda ognjeno
ti drugu v bližini razklada,
mi sadje sosedovo pada
čez plot na gredico peščeno;
na skrivnem ga, sita gladu,
okušam s plahóstjo tatu.

In naposled spet dvig te ljubezni v usodno neizbrisanost, v najvišjo afirmacijo ljubezni, pa četudi samo ljubezni kot bolečine:

Zdaj vem, da, kar menę boli
in hrani, še v smrti živi.

V pesmih o tej drami se prvič oglasi pri Lili Novy motiv starosti, ki je za žensko tako resen in vznemirljiv. Še so tu trenutki, o katerih beremo:

Nekaj se mi v srcu giblje
mračno, divje in močno...

hkrati pa srečamo izjavo, v kateri priznava:

Za letom mi leto idoče
obraz zaznamuje, roké,
a vsako prezre mi srce.

Toda to ne velja povsem. Kmalu, kmalu zatem se v liriki te pesnice ljubavna pesem ne pojavi več. V tem ljubavnem molku poteče še desetletje, ki jo zaposli s splošnejšimi pojavi, s prvimi gromi druge svetovne vojne, z okupacijo in osvobodilnim bojem in vse njeno kasnejše delo, kolikor ga poznamo, vsebuje samo še bolj ali manj tragične spominske ljubavne pesmi, kakor že omenjeno »V temo«, »Na južno stran«, ter pesem »Kaplja«. Je pa med njimi še svojevrstna ljubavna pesem »Pan«, ki pa niti ni več spomin, temveč že dokončno slovo od te osrednje moči tega življenja. V nji govori pesnica bogu Erosu besede, v katere je vnovič strnjena ljubavna zgodba njenega življenja in s katerimi se pokloni novemu božanstvu:

Ljubila sem te, reš sem te ljubila,
a nisi sred srca mi nudil mesta.
Zato je temni bog razširil krila
in me zagrnil. Zdaj sem njemu zvesta.
Kot veter se odeva v dim in sij,
praogenj neti živih melodij,
za njim, za njim samo me vodi cesta...

In to novo božanstvo je tedaj bog živih melodij, bog življenja in smrti, bog spoznavanja in gledanja vsega. Edino božanstvo, ki more biti preizkušeni, razočarani in izmučeni duši, ustvarjeni za ljubezen, nadomestilo

zanjo, uteha in vodnik v višji, zgolj človeški, ne več ne ženski in ne moški svet. Zveza z njim je otožno, a vendar dostojanstva polno priznanje večnega teka stvari, ki brez prizanašanja jemlje človeku vse, kar ga navdušuje in radosti, da mu da — svobodo. Slovo od Erosa je globoko človeški zaključek zgodbe tega ženskega srca, ki je preživelo burje in viharje in ki je v resigniranem spoznanju dozorelo za zadnjo svobodo in za zadnji zemeljski mir.

2

In vendar pesnici ta zadnji zemeljski mir nemotene zrelosti ni dan, vsaj ne brez pridržka in brez mučnih omejitev. Vse njeno življenje je bilo burno. Viharna čustva in neprijazna usoda so v njeno življenje vnesli vrsto dram, in to ne samo ljubavnih. Drama je njeno materinstvo, drama njen boj za obstanek in za obstanek rodbine. Tudi te življenjske težave imajo viharen značaj pri nji, pri ženski poznih let, ki stoji popolnoma sama zoper neugodne in celo sovražne moči življenja. Ta njen položaj vnaša v njeno kasno poezijo nemir, tragične tone, ki se kdaj pa kdaj zgoste v pretresljive, pošastne sanje in vizije o stanju stvari njenega življenja. Pogosto se oglašajo v njeni pozni pesmi žalostno hrepeneči spomini na mladost, na njeno brezskrbnost, na njeno slepo radost in srečo. Pojavlja se vedno večkrat misel na smrt, da, kdaj pa kdaj celo hrepeneča misel nanjo. Toda še vedno zmaguje v teh čustvenih valovih življenje, strastno in brezpogojno priznavanje življenja, o katerem ima občutek, da ga ni več deležna, ker ne more več z njegovim živim tokom. Upanje pa le še ne ugasne v nji, da bo kakor med skale naplavljena riba našla pot nazaj v strugo. To stanje se izraža v grozljivih prispodobah in mučnih snih. Zdaj je kakor človek, ki je padel v ledeniško razpoko in »brez moči obležal na njenem steklenem dnu, kjer dvoje sten se v ozkem žlebu stika«. Drugič — poglejte:

Ocean — ocean —
na deski jaz.
Strahota. — Poraz?
Nekje pristan ...
Ocean — ocean —
In človek sam.
Z rokami veslam.
Zaman — zaman?
Ocean — ocean —
V njem tone čas. —
Na deski jaz.
Naključje? — Ukaz?
Ocean.

Stihi, ki so resnično pretresljivi in ki jih ni moglo oblikovati nič drugega, kakor življenjska nuja. To je groza in onemoglost pod pretežkimi bremenimi. Hkrati s temi prividi izpoveduje njena pesem vse pogostejše utrujenost, ki je za to živo, burno osebnost najtežja muka. Podoba te izčrpanosti, ki je kratko malo strašna in tragična, je najbolj neposredno podana v pesmi »Prešlo je vse«, kjer nas z živo bolečino navdajajo takele besede:

Prešlo je vse, kar mi je dalo
goreče ljubiti zemljó ...
Ni dolgo, da so vsaj spomini
žareli v duši, vsi živí,
a zmrznili so v bolečini ...
Preveč, preveč sem pretrpela
in izgubila vse preveč;
preveč navznoter sem ihtela,
bolesti v dnu srca noseč.
Omáhnila je duša smela ...
Úsoda jo je le zadela
tako, da se ne vzdigne več ...
Neskončno trudna od iskanja,
od bojev si miru želim,
miru, ki pesem vanj pozvanja,
da v njo zamaknjena zaspim.

To je nedvomno pričevanje smrtne utrujenosti in še nečesa, hrepenenja — le še ne po smrti, marveč po »miru, ki pesem vanj pozvanja«. Mir pesmi je njena edina strastna želja in nemara njena poslednja bolečina. Zakaj boji se, da ji niti tega miru življenje ne bo več darovalo. In ta strah je morda hujši od vsega drugega. Mislim, da je to povsem določno razbrati iz pesmi »Grm«, ki govori o tem takole:

Tako sem trudna, da ne morem peti,
in to me tare vse noči in dni.
Ne morem tajno v sebi zaživetí,
se vzpetí tja, kjer vse drhti, šumi ...
Zavidam vetru, ki samotno poje,
in hrepenim, da pela bi za njim,
da kakor listi bi besede moje
o tem šumele, da živim, živim.

Nemara je to res poslednja bolečina njenega življenja, ki žal pesnici ni bila prihranjena. Toda njena neugnana življenjska sila se ne ukloni niti pred njo. Še se oklepa upanja in to upanje navzema že kar pravljíčno, vsekakor pa kratko malo otroško fantastično vero v moč odpora in v bližnjo pomoč, v bližnjo rešitev, o kateri ji govorita ves njen čut in vsa njena privrženost življenju in tistemu, kar je nji njegov zadnji smisel — pesmi:

Da oni, ki me bo prišel oteti
s poveljem odposlan je, naj hiti,
da mi pomore tajno zaživeti,
se vzpeti tja, kjer vse drhti, šumi.

Ali je ta odposlanec smrt? Ne vem, toda komaj da. Življenje in pesem sta ji eno in to eno je njena končna strast, neprecenljiva vrednota, ki se je oklepa z vsemi silami svoje burne narave. In težko si je zamisliti polnejše in hkrati bridkejše priznanje življenja, kakor ga srečamo v njeni pesmi, imenovani »Življenje« in njemu posvečeni, in to iz srca, ki nepopustljivo vztraja pri svoji ljubezni do njega:

O, in tedaj začutiš, pa čeprav
do mozga peče divje te trpljenje,
kaj luči vsemogočni je pozdrav
in kakšna svetla sila je življenje.

Do tod jo je privedel temni bog, ki se mu je podvrgla po slovesu od Erosa. In do tod jo je privedlo njeno težko in tragično življenje, ki je polno dram in udarcev usode. Kaj ji bosta še dala in kaj še vzela? Kam jo bosta povedla poslej? O tem nam bodo, upam, pele njene bodoče pesmi.

*

Slovenska literatura ima doslej malo žensk med svojimi tvorci, zato se mi zdi zelo lahko z vsem prepričanjem zapisati, da je Lili Novy prva resnična, polna ženska v naši literaturi. Nobena od literarnih delavk pred njo se ni v svojem delu dala vse in do kraja, z vso brezobzirno iskrenostjo, ki predvsem ne prizanaša sebi. Pesem Lili Novy pa vsebuje njeno življenje, izpovedano iz notranje nuje, iz čiste potrebe tega srca in iz prirodne neogibnosti peti, peti, se pravi, loviti življenje in usodo v besede, polne zvoka in globljega smisla. Nedvomno, premalo je reči, da je Lili Novy prva ženska v naši literaturi. Ugotoviti je treba več. Na misel mi prihajajo formulacije, ki se mi zde nekako nesodobne in nepravične, kakor: v teh pesmih se razodeva ženska, ki je človek, ali obrnjeno človek, ki je ženska. Pravilneje se mi zdi reči, tu je prisotna ženska osebnost. Da, osebnost. Značaj njene erotike in značaj njene privrženosti življenju, kajti samo v teh dveh emotivnih smereh je bila tu pregledana njena pesem, sta izrazito ženska. Žensko v tej poeziji je tudi prevladovanje čustvenosti v primeri z razumom, z mislijo, ki sta v teh stilih navzoča predvsem kot tolmača čustva. Nadalje se mi zdi, da bi bil možki komaj sposoben te radoživosti in te trdoživosti, te strastne neugnanosti, kakršni smo priče tu, v teh pesmih. A, ponavljam, ne gre samo za

intenzivnost, dasi je ta že sama po sebi zelo pomembno opozorilo za vrednost, za dragocenost nekega življenja. Gre predvsem za njuno žlahtnost, za žlahtnost ljubezni, v kateri je temna prirodna strast tako edinstveno spojena z duhovnostjo v čustvo velikih razsežnosti, in gre za to brez-pogojno afirmacijo življenja, ki je do kraja prežeta z ljubeznijo do luči, do lepote, da se tej pesnici življenje preliva v pesem in pesem v življenje, oboje pa v neizmerno dragoceno in edino last umrljive človeške bede. Taka silna in žlahtna čustva ne žive v komerkoli. Kdor živi z njimi, zasluži ime osebnost. To je smisel besed: ženska osebnost. Pesmi Lili Novy so njeno pričevanje. Njene drame žive v njih, preobražene v poezijo, ki v svojih čarih, v svojem lepoticju skriva pretresljivo zgodbo živega, enkratnega, vrednega, bogatega in vendar tako ubogega človeškega srca. Lili Novy ni samo prva ženska v naši literaturi, ne, kljub vsemu, kar sem pravkar zapisal o takih formulacijah: Lili Novy je pomemben slovenski pesnik.

ŠEPET NJEGOVIH UST

Ada Škerl

Nevidno v svilo mojih sanj si vtkana
in z vsakim dnem postajaš dražja vezena,
vendar boliš me kot globoka, tanka rana,
kot vzdih, ki zataji prevar ga bolečina.

Vztrepeče včasih luč, ki s tvojim srcem vžgana
nekoč je v meni buknila v pogoltni kres.
Vztrepeče luč. A zdaj, le v sôlze razsejana,
odpleše želj neizrečenih trudni ples.

Nevidno v svilo mojih sanj si vtkana,
ki onemé le v uri mojega pogreba
kot rdeči krik umirajočega galeba
na valujočih prsih oceana.

Si vzdih, ki zataji prevar ga bolečina
in me boliš kakor globoka, tanka rana.
A z vsakim dnem postajaš dražja vezena,
ki nežno v svilo mojih sanj je vtkana.